

Swojskość i uniwersalizm – z wybranych zagadnień staropolskiego i oświeceniowego piśmiennictwa religijnego

Grzegorz Trościński
Uniwersytet Rzeszowski

Familiarity and Universalism – Selected Issues in Old Polish and Enlightenment Religious Literature

Abstract: Old Polish and Enlightenment religious literature is a fascinating area of research in past culture. It is still too early to claim comprehensive knowledge of it even though systematic work has been in progress for decades. The present issue of “Tematy i Konteksty” is the second collection of papers focused upon this current in old Polish literature. This issue is devoted to the relations of familiarity and universalism in Old Polish and Enlightenment religious literature. The main emphasis in the papers has been placed upon the Brest Bible and biblical inspirations, homiletics and occasional literature, religious drama, religious confession, mysticism, meditation, religious prints and manuscripts.

Key words: Old Polish literature, Enlightenment, religious literature, religious writing, “Tematy i Konteksty”, authors of issue 6 (11) 2016

Słowa kluczowe: literatura staropolska, oświecenie, literatura religijna, piśmiennictwo religijne, „Tematy i Konteksty”, autorzy numeru 6 (11) 2016

Dawne piśmiennictwo religijne, jak dowodzą tego prowadzone badania, jest niewyczerpanym źródłem inspiracji naukowych, dziedzictwem odkrywanym przez pokolenia badaczy, a skrywającym jeszcze wiele niespodzianek. Eksplorowanie tego terenu staropolskiej i oświeceniowej kultury przynosi wiele pożytku, rzuca bowiem nowe światło na naszą rodzimą literaturę, a przez niejedno jeszcze odkrycie nieznanych utworów, wnosi, w mniejszym lub większym stopniu, istotne ustalenia dotyczące nurtu piśmiennictwa religijnego, wzbogaca naszą wiedzę o duchowości dawnych wieków, która nadal wymaga systematycznego rozpoznawania, szczególnie w korelacji nie od tak dawna przecież zintensyfikowanych badań nad piśmiennictwem zakonnym. Do zrobienia jest jeszcze wiele, z czego zadajemy sobie sprawę wszyscy.

W 2014 r. ukazał się pierwszy tematyczny numer „Tematów i Kontekstów” zatytułowany *Staropolskie i oświeceniowe piśmiennictwo religijne*.

Tematy – konwencje – tradycja, poświęcony literackim spotkaniom z sacrum w dawnym piśmiennictwie. Zgromadził publikacje uczonych z wielu ośrodków naukowych w Polsce, prezentujących różnorodne zainteresowania, a także profile badawcze i metodologie, którzy podjęli szereg istotnych tematów, uzupełniając tym samym naszą wiedzę o staropolskim i oświeceniowym piśmiennictwie religijnym. Wśród poruszanych problemów znalazły się zagadnienia poświęcone przekładom i inspiracjom biblijnym, poetyckim modlitwom, medytacjom, pieśniom religijnym, zakonnemu piśmiennictwu i autorom z określonych kręgów konfesyjnych, kaznodziejstwu, religijności sarmackiej oraz relacjom wiary i rozumu.

W szóstym numerze naszego czasopisma kontynuujemy podjęte zagadnienia, a jednocześnie przyjmujemy profil studiów ukierunkowanych na odkrywanie, analizowanie i opisywanie w dawnym piśmiennictwie religijnym tego, co swojskie, rodzime, czyli szeroko przejawiające się w różnorodnych formach polskiej religijności sarmackiej, katolickiej, czy związanej z odłamami chrześcijaństwa na ziemiach I Rzeczypospolitej, wyrażające się w bogatym ilościowo piśmiennictwie religijnym. Tej zawężonej, umownie rzecz ujmując, optyce towarzyszy dalsze stopniowe rozpoznawanie uniwersaliów, w których kontekście funkcjonują tematy, motywy staropolskiego i oświeceniowego piśmiennictwa religijnego. Ukazywanie złożonych form dziedzictwa chrześcijańskiego utrwalonego w tekstach kultury, w tym literatury, licznych konwencji wypracowanych w obrębie tradycji chrześcijańskiej, stanowi podstawowe zadanie literaturoznawców zajmujących się interesującym nas obszarem piśmiennictwa, tym bardziej że właśnie z rodzimych odmian kultury wyrasta to, co jest zarazem – to zrozumiałe – i odrębne, swojskie, narodowe, etniczne, i uniwersalne w złożonym paradygmacie kultury globalnej, szczególnie w relacjach człowiek – sacrum, podlegających zrytualizowaniu, mających, jak dowodzą antropolodzy, wiele cech wspólnych. Wzajemne odniesienia rodzimości i uniwersalizmu znaczone sympatią i antypatią, uświadamianym i niekontrolowanym przenikaniem kultur, ujawniające się na terenie piśmiennictwa religijnego, stanowią obszar wymagający wciąż pogłębionej refleksji.

W pierwszym, spośród kilku bloków tematycznych zamieszczonych w niniejszym numerze, zaprezentowany został zbiór studiów poświęconych *Biblii Radziwiłłowskiej* i brzeskim litterariom. To owoc zorganizowanej w 2015 r. w Brześciu konferencji będącej kontynuacją, również odbywającego się w Brześciu w 2013 r., sympozjum poświęconego 450-leciu wydania *Biblii brzeskiej*. Publikacja tych artykułów na łamach naszego czasopisma stanowi pewną tradycję, bowiem w numerze „Tematów i Kontekstów” wydanym w roku 2014, opublikowany został pierwszy blok tematyczny poświęcony brzeskiej księdze ksiąg, w obrębie którego studia zamieścili: Tomasz Nastulczyk, Michał Gołębiowski i Klaudyna Szewczyk oraz Waław Walecki – inicjator całego przedsięwzięcia, pomysłodawca i autor wprowadzenia, w którym przedstawił główne problemy

badawcze związane z odkrywaniem prawdy o *Biblii brzeskiej* i Radziwiłłowskim kręgu kalwińskiej propagandy. Tak więc „bloczek rocznicowy drugi” jest kontynuacją zainicjowanej dwa lata temu tradycji publikacji studiów o *Biblii Radziwiłłowskiej* autorstwa uczonych krakowskich. Stanowi również pewne zabezpieczenie przed rozproszeniem ich w innych czasopismach, gdyż oto scalone w dwóch numerach tematycznych będą, mniemamy, zwartym i poręcznym kompendium studiów o brzeskim kręgu literackim.

Ten kolejny blok okolicznościowy, tradycyjnie już, poprzedzony został wprowadzeniem Wacława Waleckiego. Jego tekst prezentuje kolejny etap badań nad *Biblią brzeską*, główne linie rozwoju pogłębionych studiów nad brzeskim monumentem oraz charakteryzuje tematykę wystąpień poszczególnych uczestników konferencji, których artykuły publikowane są w niniejszym numerze „Tematów i Kontekstów”. Krakowski badacz jest również autorem pierwszego artykułu z omawianego zbioru studiów poświęconych brzeskim litterariom. Poświęcił go problemowi strategii *public relations* stosowanych przez Mikołaja Radziwiłła „Czarnego” w odniesieniu do własnej osoby i finansowanego przez siebie dzieła – *Biblii brzeskiej*. W artykule przyjęta została perspektywa uniwersalna zarówno w stosunku do samej zasady *public relations*, jako ponadczasowego sposobu kształtowania relacji z otoczeniem (w wypadku *Biblii brzeskiej* i jej mecenasa relacji jak najbardziej rozległych) i promowania siebie, jak i współuczestnictwa w kształtowaniu obrazu kulturowego ówczesnej Europy przez litewskiego magnata. Autor zwrócił uwagę, że drukowana w wysokim nakładzie *Biblia* miała trafić nie tylko do ośrodków rozwijającego się kalwinizmu, ale i do miejsc ważnych na mapie kulturalnej i intelektualnej kontynentu. Argumentacji towarzyszy bogata i, jakże istotna w dociekaniach, egzemplifikacja w postaci listów kierowanych przez Radziwiłła do cesarskiego syna w Wiedniu, księcia Albrechta w Królewcu, księcia wirtemburskiego. Europejski zakres działań promocyjnych Mikołaja Radziwiłła „Czarnego” stanowi ważny argument potwierdzający skalę współuczestnictwa w uniwersalistycznych dążeniach szesnastowiecznej Europy w zakresie prac nad kształtem *Pisma świętego*. Szeroki zakres odwołań, w tym europejskich, cechuje kolejne studium autorstwa Stanisława Siess-Krzyszkowskiego poświęcone wariantom typograficznym *Biblii brzeskiej*. Artykuł przynosi wiele nowych ustaleń zarówno w zakresie analizy i podziału wariantów *Biblii Radziwiłłowskiej*, jak i względem sądów poprzednich badaczy zgłębiających to zagadnienie czy powszechnych opinii i przekonań o losach brzeskiej edycji *Pisma świętego* i jego nakładu. Autor w sposób rzeczowy obala lub doprecyzowuje wiedzę o brzeskim monumencie, wychodząc od pierwszych uwag na temat wariantów typograficznych poczynionych przez Feliksa Bentkowskiego i Karola Estreichera aż po współczesność. Ustaleniom Siess-Krzyszkowskiego towarzyszy aneks, w którym zamieszczony został wykaz egzemplarzy *Biblii brzeskiej* z podziałem na warianty,

rejestrujący przy okazji druki *Biblii Radziwiłłowskiej* przechowywane w bibliotekach Polski, Europy i USA.

W obrębie części poświęconej stricte *Biblii brzeskiej* umieszczone zostały również studia badające, by tak rzec, potomstwo *Biblii Radziwiłłowskiej* oraz krąg brzeskich litterariów o cechach propagandowych i określonym profilu konfesyjnym. Pierwszym z nich jest artykuł Justyny Siwiec poświęcony dwóm drukom Tamasza Falconiusa wydanym w 1566 r. w drukarni Cypriana Bazylika w Brześciu zatytułowanym: *Sprawy i słowa Jezusa Krystusa Syna Bożego, ku wiecznej pociesze wybranym Bożym napisane przez świadki i pisarze na to od Boga zrządzone, a tu wykłady krotkimi są objaśnione* oraz *Wtore księgi Łukasza świętego, ktorzych napis jest Dzieje, abo Sprawy Apostolskie, krotkimi wykłady objaśnione*. W przypadku pierwszego z wymienionych jest to przedruk czterech Ewangelii, drugiego – *Dziejów Apostolskich*. Owo, jak ujęła to Autorka, potomstwo *Biblii Radziwiłłowskiej* należało do istotnych składników propagandy innowierczej oraz prezentowało poglądy środowiska na najważniejsze kwestie doktrynalne wyrażane w ideowych deklaracjach i polemikach z przeciwnikami. W artykule zamieszczono dokładny opis dzieł i ich zawartości, omówiono kompozycję i funkcje zaprezentowanych rozwiązań, ale przede wszystkim tematykę i wymowę ideową ramy wydawniczej, do której należą: wiersze, dedykacje i listy do czytelnika.

Brzeska drukarnia Radziwiłłów była ważnym ośrodkiem propagandy innowierczej. Ukazywały się tam dzieła, które miały służyć krzewieniu kalwinizmu i zapoznawać potencjalnych wyznawców tego nurtu chrześcijaństwa z kwestiami podstaw nowej wiary, a więc służyły dydaktyce religijnej, a także tworzeniu parenetycznych wzorców zgodnych z duchem wyznania zdobywającego w Polsce coraz więcej zwolenników. Dowodzi tego artykuł młodych badaczy z Uniwersytetu Jagiellońskiego: Aleksandry Kucharskiej, Sylwii Sarzyńskiej i Szymona Zuziaka, traktujący o *Katechizmie brzeskim*, zachowanym do naszych czasów w reedycji Franciszka Jana Pułaskiego z 1908 r. Autorzy skrupulatnie zaprezentowali dotychczasowy stan badań, zwracając uwagę na kontrowersje narosłe wobec *Katechizmu*, odmiennosc zdań w podchodzeniu do najważniejszych kwestii, jak problem autorstwa omawianego dzieła. Przypomnieli i omówili wydanie Pułaskiego oraz ustalenia wydawcy i innych badaczy dotyczące brzeskiej drukarni jako miejsca edycji *Katechizmu*, jak też jego autorstwa. Część swego artykułu poświęcili omówieniu kompozycji brzeskiego unikatku oraz funkcji takiego układu, a także prawdopodobnych wpływów wskazanych przez badaczy w początkach XX w. Jednak Brześć to nie tylko dokonania i sława książkowej drukarni. W kręgu brzeskich litterariów umieszczony został również artykuł Michała Gołębiowskiego, traktujący o postaci ihumena Atanazego Filipowicza zwanego Brzeskim – postaci otoczonej kultem, będącej symbolem obrony prawosławia traktowanego jako istotny wyznacznik kultury słowiańskiego Wschodu. Analizie poddany został *Diariusz* (1646) świętego

– interesująca autobiografia traktująca o życiowej misji i męczeństwie, a do najważniejszych zagadnień podjętych przez Autora należą: kwestia traktowania Atanazego jako proroka prawosławia, znaczenia ikony Matki Boskiej Kupiatyckiej w życiu ihumena, rola, jaką odegrał jako przeciwnik unii brzeskiej. W ten oto sposób rozważania podjęte w naszym nowym numerze przekroczyły granice wyznaczane przez literaturę z kręgu katolickiego czy ogólnie zachodniego i poszerzyły zakres rozważań o istotny, z punktu widzenia nie tylko rodzimego piśmiennictwa, element chrześcijańskiego, wspólnotowego przecież, doświadczenia apologetycznego i martyrologicznego.

W obrębie zagadnień uniwersalnych dawnego piśmiennictwa religijnego poczesne miejsce zajmują inspiracje biblijne – świadectwo ponadczasowego oddziaływania świętej księgi, będącej niewyczerpanym źródłem tematów, wątków, narracji, schematów parenetycznych, ujęć ludzkiego losu, słownictwa itd. Zgromadzone w kolejnej części studia udowadniają, że badanie wpływów biblijnych w piśmiennictwie religijnym epok dawnych stanowi jeden z ważniejszych aspektów uniwersalistycznej lektury tekstu. Szeroka poznawczo perspektywa towarzyszy artykułowi Radosława Rusnaka z Uniwersytetu Warszawskiego poświęconemu tematowi męczeńskiej śmierci braci machabejskich i ich matki. Autor studium rozważył obszernie podjęty temat w kontekście chrześcijańskiej tradycji hagiograficznej, wypowiedzi Ojców Kościoła, ukazał ponadczasowy charakter ofiary złożonej przez głównych bohaterów starotestamentowych wydarzeń w obronie swojej wiary i przepisów religijnych, a także źródła i konteksty chrystianizacji biblijnej opowieści w późniejszych wiekach. Omówił paradygmaty kulturowe i religijne warunkujące percepcję biblijnych i apokryficznych opowieści o Machabeuszach i ich matce. Ten uniwersalny kontekst był niezbędny, by odpowiednio zaprezentować, omówić i zinterpretować utwór Samuela Dowgirda z Pogowia zatytułowany *Żalсна historyja o matce niektórej z siedmiu synów od Antyjocha umęczonej* z roku 1624. Badacz z Uniwersytetu Warszawskiego podjął przy okazji szereg kwestii niezbędnych dla rozpoznania staropolskiego dzieła, a należą do nich: ustalenie podstawy tekstowej dla adaptacji Dowgirda oraz przeanalizowanie rozłożenia akcentów, amplifikacji i pominięć, jakich dopuścił się autor, omówienie parenetycznych modeli wpisanych w utwory o tematyce biblijnej. Artykułowi towarzyszy ponadto krytyczna edycja omawianego tekstu, co niezwykle ułatwia lekturę studium podejmowaną w bezpośredniej czytelniczej konfrontacji z tekstem źródłowym.

Interesujące korelacje swojskości i uniwersalizmu na terenie biblijnych wpływów w tekście staropolskim ujawnia artykuł Piotra Czarczyńskiego (Uniwersytet Zielonogórski) poświęcony badaniu ideologicznej interpretacji *Pisma świętego*, czyli odnajdywaniu w świętej Księdze podstaw dla tworzonych elukubracji służących uzasadnieniu uprzywilejowanej pozycji narodu polskiego wśród wszystkich nacji świata i budowania wizji jego dziejów. Oczywiście, Czytelnik domyśla się, że nie może chodzić o innego autora,

jak o Wojciecha Dembołęckiego z Konojad i jego słynny utwór – *Wywód jedynowłasnego państwa świata* z 1633 r. Autor tropi w omawianym dziele przejawy wykorzystania *Pisma* w konstruowaniu idei prymatu narodu sarmackiego nad innymi, demaskuje skrajne populistyczno-propagandowe asocjacje prowadzące do nader subiektywnej i – rzecz by można – aberacyjnej lektury świętej Księgi, lektury pozostającej w służbie tworzenia spójnego, acz fałszywego, obrazu Sarmacji i modelu sprawowanych w niej rządów. Analiza absurdalnych pomysłów Dembołęckiego ukazuje skrajnie indywidualistyczne wykorzystanie *universum* do tworzenia swojskiego zaplecza ideowego. To kolejny przykład dyskursu, w którym tekst biblijny wykorzystany został do tworzenia jakości mających stanowić tożsamościowy przekaz podbudowujący historyczne idee przedmurza i narodu wybranego. Jakże innym niż Wojciech Dembołęcki czytelnikiem *Biblii* był Jan III Sobieski, o którym, jako czytelniku *Pisma świętego*, traktuje studium Rafała Pawłowskiego. Autor podjął się przeanalizowania tego problemu w *Listach do Marysięki*. Zaprezentowanie biblijnych reminiscencji w epistolografii króla służy dowiedzeniu odczytania monarchy i umiejętnego wykorzystywania biblijnych fraz i aluzji w tworzeniu paralel między nim a postaciami z *Pisma świętego* oraz nowym narodem wybranym. Z kolei Michał Gołębiowski omówił kwestię wpływów biblijnych w pieśniach psalmicznych Wespazjana Kochowskiego zamieszczonych w *Niepróżnującym próżnowaniu*. Krakowski badacz poddał analizie utwory sarmackiego twórcy pod kątem zagadnienia natury człowieka i jego relacji ze światem, Bogiem i samym sobą oraz rozpatrzył egzystencjalne dylematy wpisane w pokutno-ascetyczne wiersze wraz z uniwersalnymi pytaniami o początek i cel ludzkiego bytu oraz kwestie grzechu i łaski, skorelowane z ponadczasowymi wyrazami dziękczynienia za piękno i dobro świata – podstawowymi aspektami ziemiańskiego szczęścia. Analizie pieśni psalmicznych Kochowskiego stale towarzyszy w charakteryzowanym studium uniwersalna perspektywa wiodąca od pierwowzoru biblijnych wersetów, przez nauki Ojców Kościoła do współczesnych pocie z Kochowa wspólnotowych pokoleniowych dylematów.

Kolejna część naszego numeru gromadzi studia poświęcone kaznodziejstwu i religijnym aspektom wybranych utworów okolicznościowych. Głównym zagadnieniem poruszonym w dwóch pierwszych artykułach niniejszej części jest koncept, a ściślej *concetti predicabili*, zastosowane w barokowych kazaniach konceptystycznych. W kazaniu, będącym tworem retoryki, również uobecniał się *acumen* i *argutia*¹. Wiesław Pawlak zauważył, że:

Konceptyzm nie był wyłącznie wymysłem barokowych teoretyków ani wytworem zmanierowanej (epitetu tego używam celowo) wyobraźni poetów będących twórcami i reprezentantami takich kierunków literackich, jak manieryzm, marinizm, gongoryzm, kultyzm, eufuizm. Upodobania estetyczne, których wyrazem było pojawienie się tych prądów artystycznych, musiały trafić na przychylnie przyjęcie wśród ówczesnej publiczności literackiej,

¹ W. Pawlak, *Koncept w polskich kazaniach barokowych*, Lublin 2005, s. 19.

tej samej skądinąd, która gromadziła się w świątyniach. I byłoby właściwie czymś dziwnym, gdyby ówczesni kaznodzieje, znając upodobania swoich wiernych, nie próbowali dostosować się do nich z myślą o realizacji sobie właściwych celów².

Katarzyna Kaczor-Scheitler z Uniwersytetu Łódzkiego poddała naukowemu oglądowi okolicznościowe konceptyczne kazanie bernardyńskiego twórcy, Franciszka Sitańskiego, zatytułowane *Pszczołka w bursztynie...*, powstałe i wygłoszone z okazji imienin Doroty Kątskiej (1558–1643), ksieni klasztoru norbertanek zwierzynieckich w Krakowie. Autorka szkicu zakwalifikowała druczek zakonnego kaznodziei do grupy kazań panegirycznych, a to z racji tego, że jego głównymi bohaterkami są dwie Doroty: święta oraz ksieni zwierzyniecka, a ich cnoty mają być wzorem do naśladowania. Autorka, przywoławszy bogatą symbolikę pszczoły, omówiła konceptystyczne sposoby organizowania kaznodziejskiej laudacji oraz budowę dzieła w kontekście zrealizowanych zasad retoryki. Drugie studium z zakresu barokowego kaznodziejstwa, autorstwa Dariusza Dybka z Uniwersytetu Wrocławskiego, poświęcone zostało równie interesującemu, co wcześniej zaprezentowany druk, dziełu kanonika regularnego od pokuty Samuela Brzeźewskiego – *Prawo z śmiercią, aniołami i niebem, abo Kazanie o Wniebowzięciu Panny Naświętszej*. Nim jednak badacz przeszedł do omówienia interesującego go utworu, skrupulatnie zaprezentował wiedzę na temat autora, jego działalności literackiej, redaktorskiej oraz edytorskiej i scharakteryzował napisane przez niego dzieła. Analizę kazania Brzeźewskiego przeprowadził badacz między innymi w kontekście prawideł wymowy kościelnej oraz umiejętności, jakimi dysponował kaznodzieja-konceptysta, osadzając swe dowodzenie na pomysł... procesu. Wywodom towarzyszą w artykule Dariusza Dybka szerokie odwołania i konteksty, które przybliżają zrozumienie konceptycznych pomysłów barokowego kaznodziei.

Oba omówione przez badacza dzieła, okolicznościowe przecież, wprowadzają Czytelnika w krąg zagadnień podjętych w artykule Radosława Szybera, badacza z Uniwersytetu Zielonogórskiego. Autor podjął problem wymiaru quasi-religijnego polskich gazet ulotnych o batalii chocimskiej z 1621 r., a więc poddał naukowemu oglądowi wybrane zagadnienia z wydanych wówczas druków okolicznościowych: *Rozmów świeżych o nowinach z Ukrainy, z Węgier i z Turka* (Kraków 1621), *Adwersariów, abo Terminatów sprawy wojennej, która się toczyła w wołoskiej ziemi z tureckim cesarzem w roku terażniejszym 1621* (b.m.), *Posła z Wołoch z obozu polskiego* (Kraków 1621) oraz *Chorągwi saurymackiej, to jest pospolitego ruszenia i szczęśliwego zwrócenia Polaków z Wołoch w roku terażniejszym 1621* (b.m.) Marcina Paszkowskiego, przy czym najwięcej uwagi poświęcił *Adwersariom...*, *Posłowi z Wołoch...* i drukowi Paszkowskiego. Studium wyjaśnia wiele interesujących kwestii związanych z okolicznościowymi drukami i doprecyzowuje sądy poprzedników.

² Tamże, s. 19–20.

W poprzednim numerze dotyczącym staropolskiego i oświeceniowego piśmiennictwa religijnego zabrakło studiów poświęconych dramатовi religijnemu – tej bogatej w liczne egzemplifikacje dziedzinie naszej literatury religijnej. W obecnym tomie ten nurt reprezentują dwa artykuły, oba odnoszące się do epoki oświecenia. Pierwszy z nich, autorstwa Małgorzaty Mieszek z Uniwersytetu Łódzkiego, traktuje o tematyce religijnej w polskim dramacie religijnym pierwszej połowy XVIII w. na przykładzie twórczości Jana Bielskiego. Choć badania nad dramatem i teatrem jezuickim w Polsce prowadzone są od dawna i, mimo że zagadnienie doczekało się licznych zarówno fundamentalnych, jak i drobniejszych, przyczynkarskich studiów, to pogłębianie wiedzy na ten temat jest nadal niezbędne. Autorka zwraca uwagę na zmiany, które nastąpiły w dramacie jezuickim od połowy XVIII w., a związane były one ze zwrotem ku klasycyzmowi i ograniczeniem typowych dla estetyki barokowej rozwiązań. Twórczość Jana Bielskiego – co podkreśla badaczka – jest reprezentatywna dla tych przemian, a jednocześnie doskonale ilustruje wdrażanie w dramacie religijnym hasła „oświeconej pobożności” i łączenia treści religijnych z patriotycznymi w imię nowoczesnego wychowania obywatelskiego społeczeństwa, przy czym tragedie Bielskiego nie rezygnują, z właściwych duchowemu programowi jezuickiemu, kategorii, jak przykładowo chrystocentryzm. Drugi artykuł, również badaczki z Uniwersytetu Łódzkiego, Liwii Purgał, poświęcony został omówieniu tragedii *Saul* Vittorio Alfieriego w adaptacji Wojciecha Bogusławskiego z 1809 r. Przed zaprezentowaniem i omówieniem głównego zagadnienia autorka studium przedstawiła postać włoskiego twórcy i zarys recepcji jego dzieł w Polsce, przypomniła też najważniejsze fakty z życia samego Bogusławskiego z naciskiem na działalność teatralną i dramatyczną. Temat utworu Alfieriego zaczerpnięty został z *Pierwszej Księgi Samuela*. Autorka szkicu omówiła podstawowe struktury dramatyczne.

Nie sposób nie zauważyć, poddając oglądowi dawne piśmiennictwo religijne, że ma ono, co jest niejako immanentne, określone oblicze/oblicza konfesyjne; także pierwiastki mistyczne i dość częste ukierunkowanie medytacyjne, odgrywające przecież w tej literaturze znaczącą rolę. Mając na uwadze te podstawowe prawdy, zaproponowaliśmy kolejną część naszego numeru poświęconą tym właśnie zagadnieniom. Otwiera ją obszerne studium interpretacyjne Andrzeja Sulikowskiego z Uniwersytetu Szczecińskiego, którego tematem jest analiza *Godzinek o Niepokalanym Poczęciu NMP*. Autor omówił nabożeństwo i będące jego podstawą teksty w szerokim kontekście uniwersalnych tendencji konfesyjnych, zarysował historię *Godzinek* w Europie i Polsce, wskazując na tłumaczenia z łaciny i krąg jezuicki, z którego ten cykl modlitewny wyszedł. Podjęta przez badacza analiza filologiczna wskazuje na ścisły związek nabożeństwa z *Pismem świętym*, którego wersety wykorzystane zostały w tekście. Wymienione problemy stanowią jedynie przykład wybranych zagadnień spośród wielu, w które obfituje studium Andrzeja Sulikowskiego. W krąg zagadnień medytacyjnych

wprowadza Czytelnika artykuł Alicji Bielak z Uniwersytetu Warszawskiego, która poświęciła go popularnemu w XVII w. utworowi Marcina Hińczy zatytułowanemu *Płeszy Jezusa z aniołami, naświętszego krzyża tańce*. Autorka studium przywołała szeroki kontekst tańca w kulturze chrześcijańskiej, od *Biblii* i sądów Ojców Kościoła poczynając, przez okres średniowiecza aż po wczesną nowożytność, omówiła budowę dzieła jezuickiego autora, a także funkcje religijne tytułowego plesu i znaczenia teologiczne oraz artystyczne. Badaczka analizowała utwór Hińczy w kontekście motywu tańczącego Jezusa, którego ruch jest znakiem Bożych planów, ale również omówiła rolę aniołów w tańcu. Zagadnienie obecności wątków mistycznych w twórczości poetyckiej Konstancji Benisławskiej podjęła z kolei Agata Demkowicz. Zainteresowały ją wpływy mistyki hiszpańskiej, wzorców wypracowanych przez św. Teresę z Ávili i św. Jana od Krzyża kształtujące nowe przestrzenie w artystycznym wyrazie religijnych uniesień. Autorka studium widzi we wpływach Doktorów Kościoła ukierunkowanie na pogłębianie relacji autorskiego „ja” ze Stwórcą oraz modlitwę będącą najskuteczniejszym, w drodze miłości, sposobem zjednoczenia duszy z Bogiem. Jednocześnie omówione zostały relacje między tendencjami do ujęć mistycznych a tradycyjnymi rozwiązaniami, rodem z sarmackiego katolicyzmu, wprowadzonymi przez Benisławską do opisu religijnych przeżyć i rzeczywistości transcendentnej, przy czym, zauważa badaczka, oświeceniowa poetka wypracowała pewien dystans do sarmackiej religijności. Kolejne studium zamieszczone w tej części numeru, autorstwa Romana Magrysia z Uniwersytetu Rzeszowskiego, podejmuje ważny problem tożsamości konfesyjnej najważniejszego poety polskiego oświecenia – Ignacego Krasickiego. W artykule zatytułowanym *Powiedziane i przemilczane. Rzecz o katolicyzmie Ignacego Krasickiego na podstawie jego twórczości literackiej* rzeszowski badacz udowadnia tezę o charakterze heterogenicznym religijności księcia poetów, uwarunkowanej różnorodnymi czynnikami i wpływającymi wzorcami kulturowymi. Sądzi, że Krasickiemu można „przypisać wyznawanie katolicyzmu zmodyfikowanego przez oświeceniowe koncepcje filozoficzne”, że jest on katolickim modernistą. „W przypadku jego koncepcji religijnych równy nacisk należy zatem położyć na ich konserwatywnej, jak i nowoczesnej formule” – pisze autor studium, opierający swe wywody na analizie powieści biskupa warmińskiego: *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadkach* i *Panu Podstolim* oraz wybranych satyrach. Rozpoznawanie konfesyjnego oblicza towarzyszy również rozważaniom Adama Jańca omawiającego problematykę religijną w *Pieśniach* jezuickiego autora, Nikodema Muśnickiego. Główne wywody poprzedził badacz przypomnieniem głównych faktów biograficznych z życia jezuitę oraz podejmowanych przez niego inicjatyw historycznych, teologicznych, dydaktycznych i, oczywiście, literackich. Autor zwrócił uwagę na szczególną żarliwość religijną przejawianą przez Muśnickiego i będące tego następstwem wyczulenia na kwestie konfesyjne i religijne zarówno w wymiarze publicznym, jak i prywatnym, następnie pokrótce omówił tematykę zbioru *Pieśni* i świadomość genologiczną autora.

Ostatnią część w obrębie studiów tematycznych numeru wypełniają dwa artykuły, które prezentują wybrane zagadnienia związane z drukami i rękopisami o treści religijnej. Pierwszy z nich, autorstwa Haliny Rusińskiej-Giertych z Uniwersytetu Wrocławskiego, poświęcony został zleceniom o tematyce religijnej realizowanym w lwowskiej tłoczni gubernialnej w latach 1773–1800. W odrębnych częściach artykułu omówiono kolejno: modlitewniki i nabożeństwa, kazania, żywoty świętych oraz inne dzieła, niedające się jednoznacznie przyporządkować do żadnej z wymienionych kategorii. Badaczka nie tylko zestawiała chronologicznie wydawane pozycje, ale również je scharakteryzowała, omówiła zawartość, przedstawiła okoliczności powstania, znaczenie i zakres, odnotowując w przypisach, w wielu przypadkach, nieuwzględnienie danego druku w polskich bibliografiach. Drugi artykuł, piszącego te słowa, poświęcony został omówieniu unikatowej kolekcji rękopiśmiennych jubileuszowych kołęd klasztornych z drugiej połowy XVIII w. dedykowanych ksieni sandomierskiego konwentu benedyktynek, Mariannie Siemianowskiej. To druga część cyklu dotyczącego rękopiśmiennych litterariów ze zbiorów sandomierskich zakonnic. Omawiane utwory pieśniowe powstawały w długim okresie przewodniczenia Siemianowskiej i stanowią zapewne wycinek z dość bogatej twórczości okolicznościowej uprawianej w klasztorze sandomierskich benedyktynek.

Zwyczajowo, w dziale zatytułowanym *Interpretacje, rozprawy, archiwalia* pomieszczonych zostało kilka interesujących rozpraw spoza głównego tematu numeru. Pierwszą napisała Renata Gadamska-Serafin, a tematem artykułu uczyniła poglądy Cypriana Kamila Norwida o genezie islamu i historii relacji chrześcijańsko-muzułmańskich. Autorkę interesuje spojrzenie z perspektywy historycznej, jakiego dokonał polski poeta. Ustala ona również przypuszczalną listę autorów i dzieł, z których Norwid czerpał wiedzę o islamie i które wpłynęły bezpośrednio lub pośrednio na stosunek poety do tej religii. Jako najważniejszy autor w tym względzie wskazywany jest św. Jan Damasceński wraz z innymi Ojcami Kościoła wschodniego, ale lista źródeł Norwidowej wiedzy i poglądów jest znacznie dłuższa i dotyczy również autorów późniejszych, zarówno średniowiecznych, jak i nowożytnych czy Norwidowi współczesnych, jak przykładowo Gerard de Nerval. W kolejnym artykule tej części Joanna Rusin z Uniwersytetu Rzeszowskiego przedstawiła historię okularów Romualda Traugutta, historię przedmiotu i motywu literackiego, który wyposażony został w wyraziste znaczenia symboliczne. Autorka zaprezentowała obecność tego przedmiotu w piśmiennictwie, przywołując dzieła wspomnieniowe i literackie od XIX do XX w. Wśród rozpraw zamieszczonych w tej części znalazł się również artykuł Beaty Maciejczyk, w którym autorka zaobserwowała analogię postaw kontestatorskich obecnych w literaturze sowizdrzalskiej i współczesnej subkulturze hip-hopu.

Wszystkie zaś archiwalia zamieszczone w tej części numeru to listy ludzi nauki. Czesław Kłak (Uniwersytet Rzeszowski) w dopełnieniowej glosie

do swej nowej książki o profesorze Stanisławie Pigoń³ opublikował nieznaną korespondencję badacza z Komborni i biskupa Ignacego Świrskiego, a piszący te słowa – listy Kazimierza Wyki i Stanisława Pigoń do ks. Jana Wiśniewskiego dotyczące autografów Adama Mickiewicza i Cypriana Kamila Norwida.

W dziale recenzji i przeglądów zamieszczone zostały cztery teksty. Pierwszy, Macieja Szargota, omawia książkę Marii Makaruk poświęconą twórczości Antoniego Edwarda Odyńca i przynosi rozważania nad relacjami romantyzmu i biedermaieru. Drugi, którego autorem jest Kazimierz Maciąg, jest recenzją trzech tomów na temat prasy wydawanej na terenie trzech zaborów od utraty niepodległości do wkroczenia wojsk napoleońskich na ziemię polskie. Ich autorem jest Piotr Żbikowski, a o wydanie dzieł po śmierci rzeszowskiego badacza zadbała jego żona, Lucyna Żbikowska. Kolejna recenzja, Barbary Szargot, poświęcona została książce Agnieszki Kuniczuk-Trzciniowicz *Sienkiewicza talent i intuicja. Studia i szkice*, w której twórczość noblisty ukazana została w odniesieniach do gatunków literatury popularnej. Ostatnią z recenzowanych książek są wspomnienia Mieczysława Marcinkowskiego *Wbrew losowi. Z partyzantki i tułaczki 1939–1945* przygotowane do druku przez Grzegorza Ostasza i Marka Nalepę.

W numerze znalazły się również dwa sprawozdania autorstwa Matyldy Zatorskiej i piszącego te słowa. Pierwsze relacjonuje spotkanie z Krystyną i Stefanem Chwinami, drugie poświęcone zostało V Kongresowi Mediewistów Polskich zorganizowanemu w Rzeszowie we wrześniu 2015 r., a konkretnie obradom jednej z sekcji współorganizowanej przez Zakład Literatury Staropolskiej i Polskiego Oświecenia Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Wielotematyczność oddawanych w ręce Czytelnika studiów, szeroko rozpoznających wybrane zagadnienia staropolskiego i oświeceniowego piśmiennictwa religijnego, stanowi znaczący wkład w pogłębianie wiedzy o tej części naszego narodowego dziedzictwa. Zarysowana w każdym z artykułów uniwersalna perspektywa uświadamia jednocześnie *summum bonum* – wspólnotowość, w wymiarze narodowym i europejskim, oraz uniwersalizm autorskich spotkań z sacrum.

PS Dnia 3 lutego 2016 r. w Teatrze Królewskim w Starej Oranżerii w Łazienkach Królewskich w Warszawie odbył się Jubileusz 80-lecia Profesor Teresy Kostkiewiczowej. Redakcja „Tematów i Kontekstów” składa Pani Profesor z tej okazji szczerze gratulacje oraz serdeczne życzenia wszelkiej pomyślności w życiu osobistym i pracy naukowej.

Ad multos annos!

³ C. Kłak, *Pigoń*, Rzeszów 2013.